

TOPLUMSAL CİNSİYETİ ANA AKIMLAŞTIRMANIN TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET ADALETİ KAVRAMI

Esra GEDİK*

Özet

Bu çalışmada Türkiye'de 1980 sonrası yükselişe geçen kadın hareketinin, yine 1980'den itibaren uygulanan neo-liberal politikaların ve uluslararası organizasyonların 1970'ler ve sonrasında ürettiği toplumsal cinsiyet ana akımlaştırma çalışmalarının bir eleştirisini yapmak amaçlanmıştır. Çalışma, Türkiye'de son dönem kadın hareketinin politik alanını belirleyen uluslararası toplumsal cinsiyet rejimine bu çerçeveden bakarak, hali hazırda çok karmaşık olan bu etkileşimlerin bir bölümüne ışık tutabilmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla çalışmada, son dönemde tartışmaya açılan ve toplumsal cinsiyet eşitliğine karşı bir kavram olarak sunulan toplumsal cinsiyet adaleti kavramının, Türkiye'de var olan toplumsal cinsiyet anlayışını ana akımlaştırdığı iddia edilmekte ve toplumsal cinsiyet adaleti ile toplumsal cinsiyet eşitliği kavramlarını birbirleri ile karşıt kavramlar olarak ele almak yerine birbirleri ile bağlantılı kavramlar olarak ele alındığında kadınların toplumda, ailede ve piyasada deneyimledikleri eşitsizliklerin ve farklılıkların daha iyi anlaşılabilceği ileri sürülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada ilk olarak çalışmanın kuramsal çerçevesini açıklamak için toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma çalışmalarının kadın örgütleri üzerine etkisi sözü geçen kavramlar çerçevesinde incelenecektir. Son olarak da bu tartışmanın yarattığı "toplumsal cinsiyet adaleti" kavramı tartışılacaktır. Tartışma, kavramların ve tartışmanın derinleşmesi için ulusal ve uluslararası söylemlerden örnekler verilerek yapılacaktır. Bu sayede, Türkiye'de son dönem kadın hareketinin kavramlar üzerinden nasıl farklılaştığı ve kutuplaşmaya gittiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Hareketi, Neo-Liberal Politikalar, Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırma, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Toplumsal Cinsiyet Adaleti.

IMPACT OF GENDER MAINSTREAMING ON WOMEN'S MOVEMENT IN TURKEY AND THE CONCEPT OF GENDER JUSTICE

Abstract

This study aims to analyze impacts of Neo-Liberal policies which are began to put in use in 1980s on Women's NGOs in Turkey which also began to rise in 1980s and gender mainstreaming projects which international NGOs started to produce in 1970s. By looking into gender mainstreaming studies which recently define the political

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, esragedik.34@gmail.com.

frameworks of women's movements in Turkey, this study aims to grasp this complex relationship. For this purpose, it is aimed that while recent discussion about the concept of gender justice as a opposed reply for gender equality discussions in Turkey, this re-conceptualization is mainstreaming existing, taken for granted gendered norms and values in Turkey in terms of neo liberal policies. It is claimed that when gender justice as a concept linked with gender equality rather than opposing concepts with each other, the inequalities and differences women experience in the market, the society and the family could be better understood. Therefore, this study will examine firstly the gender mainstreaming work within the theoretical framework to explain its impact on women's movements in Turkey. Finally, "gender justice" concept will be discussed. To deepen the concept and the debate, it will be discussed the issues with examples of national and international discourse. Thus, it will try to analyze how recent women's movement in Turkey goes to polarization.

Key Words: *Women's Movement, Neo-Liberal Policies, Gender Mainstreaming, Gender Justice, Gender Equality.*

Giriş

"Doğa boşluklardan nefret eder, derler. Erkekler de boşluklardan nefret eder, kadınları sınıflandırırken yani karşı cinsle olan ilişkilerinde karşılaştıkları herhangi bir belirsizlikte hemen onları bir yerlere yerleştirmeye çalışır, kategoriler içinde tutarlar."

**Elif Şafak, Araf,
2004.**

Kadınların kuşatılmışlığı yeni değildir. Susmayan, sürekli konuşan, içimize işleyen ataerkil kültür ve ataerkil dil kadınları özel alanda tanımlar ve bu alandaki konumlarına göre roller belirler. Önceden belirlenmiş kategoriler içine doğmak, böylesi bir düzeni sorgulamaktaki başlıca engeldir. Kendi kadınlığını başkasının erkekliğinde tanımlamak ve anlamak, sadece kadını ya da erkeği değil, kendini bu tanımlanmış kategorilerde hissetmeyen diğer tüm insanlar için bir kuşatmadır. Bu ikili mantıkta, kadın, erkeğin kendinde görmek istemediği özelliklerin ve faaliyetlerin tümünü barındırır. Duygularını açık etmek, kırılğan olmak, finansal bir değeri olmadığı varsayılan ev içi emek, hep kadına özgü kabul edilmiştir. Bu iş bölümünün devamı olarak, erkeğin sayılan faaliyetler daha çok değer görmüş, kadın özel alana hapsedilmiş ve ekonomik açıdan görece değersiz kılınmıştır.

Bu anlamda Berktaş şöyle der "Türk kültürü, erkek egemenliğini meşrulaştıran, ataerkil değerleri yücelten ve kadınları "kendi yerlerinde" tutan cinsel işbölümünün sorgulamasız benimseyen bir kültürdür ve kolayca tahmin edilebileceği gibi "kadınların yeri", kadınların kendileri tarafından belirlenmiş değildir." (Berktaş, 1994: 19). Berktaş'ın bahsettiği ve ülkemize özgü olmayan bu ataerkil kültür, Türkiye özelinde geleneklerin, cinsiyete dayalı iş bölümünün, dinin ve politikanın birbirine eklenildiği bir alandır. Bu kapsamda, kadınların belli kategorilere ait görülmesinin pratiklerini sorgulamak, sözü edilen çoklu eklenmeleri de ortaya

çıkarmayı gerektirmektedir. Böylesi bir analizde görülebilir ki, eril söylem kadının bastırılmışlığı üzerine kuruludur; zira erkeğin “mahremi”, “namusu”, “şerefi”, “geçindirdiği” hep kadın olmuştur.

Dünyadakine paralel olarak Türkiye’de 1980’den sonra var olan kategorileri yüksek sesle sorgulamaya başlayan kadın hareketi; ekonomi, siyaset, eğitim gibi pek çok alanda, kendilerinin içinde var olabildiği, tanıdığı, söz sahibi olduğu bir kültürün meydana gelmesine uğraşmış ve mahrem olanı görünür kılmaya başlamıştır. Ülkemizde ve dünyada kadınların mücadelesi, hem iş hem aile yaşamında sürmektedir. Bu anlamda ülkemizde kadın hareketlerinin etkinlik kazanmaya başladığı dönem 1960-1970’li yıllar olmuştur ve 1980’li yıllardan sonra yükselişe geçen kadın hareketi, 1990’lı yıllarla beraber daha örgütlü bir hale gelmiş ve özel alanda görülmesinden korkulacak pek çok şeyi kamusal alanda tartışmaya açmıştır. 1970’li yıllarda etkinlik kazanmaya başlayan kadın hareketi, Türkiye’de kadınlar için siyasi mücadeleye katılım ve örgütlenmeyi de sağlamıştır. 1980’li yıllara geldiğimizde ise kadın hareketi hem eylemlilik hem de örgütlülük anlamında sayıca artmış ve çeşitlenmiştir.

Bu gelişmelere paralel olarak yapısal uyum politikalarınca dayatılan ekonomik dönüşüm, kadınların işgücüne katılımını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda, uluslararası örgütler cinsiyete dayalı ayrımcılığa karşı söylemler yaratmaya başlamıştır. Bu çalışmalara ek olarak, özellikle 1970’lerde yükselen ikinci dalga feminizmin de etkisi ile yaygınlaşan feminist hareket, kadın hakları ile ilgili konulardaki bilinç ve duyarlılığı arttırmış ve bunun sonucunda projeler aracılığı ile hem uluslararası konferanslarla hem de uluslararası örgütlerle işbirliği içerisinde olmuştur. 1980 sonrası kadın hareketinin baskısı ve neo-liberal politikalarca düzenlenen uluslararası sözleşmelere uyum gereksinimiyle, kadın hareketi dünyada ve Türkiye’de toplumsal cinsiyet algısı konusunda ilerleme kaydetmiştir.

Ülkemizde 1990’lı yıllar kadın hareketi için sokaklardan projelere geçiş dönemi olmuş ve kurumsallaşma hızla artmıştır. İmzalanan uluslararası sözleşmelerin de etkisiyle, kadın örgütleri, yerel yönetimler ve devlet kurumları ile ilişki kurmuş ve onlarla iletişim içine girmiştir. Kadın hareketi, bu girişimlerinin yanı sıra, bu süreçte kadın kütüphanesi, sığınma evleri, danışma merkezleri, dergiler, üniversite kadın araştırma merkezleri gibi kendi kurumlarını oluşturmaya başlamıştır. Türkiye’de kadınların yasalar karşısında eşitliği, eğitim düzeyinin yükseltilmesi, şiddete karşı korunması, emeğinin sömürülmemesi, sağlık hizmetlerine erişmesi, politikaya katılımlarının artması gibi pek çok konuda kazanım için kadın örgütleri halen çalışmalarını sürdürmektedir.

1. CİNSİYET EŞİTLİĞİ POLİTİKALARININ ANA AKIMLAŞMASI

Türkiye’de hızla gelişen sivil toplum örgütleri, gerek dünyadaki gelişmelerden gerekse içerisinde şekillendiği topluma özgü uygulama ve gelişmelerden etkilenerek önem kazanmıştır. Kadın hareketi de bu gelişme içerisinde önemli bir yere sahiptir. 1980 sonrası Türkiye’deki kadın hareketi için bir dönüm noktası oldu. 1980 askeri darbesi ardından seslerini yükseltmeyi başaran kadınlar, kadın haklarının anlaşılması ve ilgili konulara dikkat çekilmesi amacıyla bir araya gelebildiler.

1990'lara doğru kendi içinde farklılaşan kadın hareketi, toplumsal cinsiyet eşitliğine farklı anlamlar yükleyen çeşitli grupları barındırmaya başladı. Kadın hareketinin bu dönemde olgunlaştığını savunan Kardam ve Ertürk, bu değişime iki olası sebep öne sürüyorlar; Türkiye'yi de etkisine alan uluslararası kadın hakları söylemi ve toplumsal cinsiyet konularına duyarlı mali kaynak yardımı (Kardam ve Ertürk, 1999: 167).

Uluslararası kadın hakları söylemi, uluslararası feminist hareketin de katkısı ile Birleşmiş Milletler'in düzenlediği dört konferans ile işlerlik kazandı. İlki 1975'te Mexico City'de yapılan konferansı; 1980'de Kopenhag, 1985'te Nairobi ve 1995'te Beijing Konferansları izledi. Hepsi kadın hakları konusunun farklı alanlarına değinen bu toplantılarda, kadınların eğitim, sağlık, okuma yazma, gelire erişim ve iş gücüne katılım konularında geride kaldıkları vurgulandı ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik harekete geçmek için platformlar oluşturuldu. Bu süreç tüm politika alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetecek ve aynı zamanda uluslararası örgütlerin başlıca politikalarını da destekleyecek şekilde düzenlendi (Eray, 2008:2). Böylece, toplumsal cinsiyet ile ilgili konulara sivil toplum örgütleri ve devlet alanında ciddi bir yer bulabilme imkânı sağlanmış oldu. Dahası, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılması¹ dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hem sivil toplum hem de uluslararası örgütlerin kapsamına girmiş ve çalışmalar bu konuda hız kazanmış oldu.

Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma, 1975'de New Mexico'da düzenlenen Uluslararası Kadınlar Yılı toplantısında, kadınların iş piyasasına girişinin gerekliliğine istinaden ortaya çıkan bir kavram olmuştur (Eray, 2008). Walby'e (2005: 2) göre toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma modern çağda feminizmin önemli kilit unsurlarının yeniden keşfi, yeniden inşası ve yeniden popülerleşmesidir. Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma hem Birleşmiş Milletler'in hem Dünya Bankası'nın hem de Avrupa Birliği'nin politika üretme sürecine dâhil olmuştur. Her kurum farklı bir yol belirlemesine rağmen, hepsi toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda uzlaşmışlardır. Örneğin, toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma stratejisi için Birleşmiş Milletler'in tanımı, şöyle:

(...) yasal düzenlemeler, politika ve programları da kapsamak üzere, planlanan herhangi bir hareketin kadınlar ve erkekler açısından doğuracağı sonuçların belirlenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir. Kadınların ve erkeklerin sorun ve deneyimlerinin, ekonomik, politik ve sosyal tüm alanlardaki politika ve programların tasarlanması, uygulanması ve izlenmesi aşamalarının bütüncül bir boyutu haline getirilmesini, böylece her iki cinsin eşit fayda sağlamasını ve eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir stratejidir (aktaran, Üstün, 2011: 12).

Bu noktada şu soru akıllara geliyor: Politikaların kadın ve erkekler açısından doğabilecek eşitsizlikler konusunda toplumsal cinsiyete duyarlı olmalarından ne bekliyoruz? Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma uygulamaları başladığında uluslararası ve ulusal düzeyde hedeflenen bir yandan toplumsal cinsiyete dayalı norm ve değerlerin değiştirilmesi, bir yandan da kadının toplum, aile ve piyasada yaşadığı

¹ Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma kavramı İngilizce *gender mainstreaming* kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır.

eşitsizliklerin giderilmesine neden olan yapısal çalışmaların düzenlenmesi ve bu eşitsizliklere neden olan koşulların iyileştirilmesi ön görülmüştü. Buna göre, sadece hangi politikaların uygulanacağı değil, özellikle bu politikaların nasıl uygulanacağı önemlidir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet eşitliği politikalara yerleştirilirken, farklı ülkelerdeki uygulamalarda temel prensip olarak kadın ve erkeğe “eşit davranılması” yönünde değişiklikler yapılması ve bazı durumlarda kadınlara pozitif ayrımcılık uygulanması konusunda çalışılması istendi. Koray (2011), bu noktada, ABD ve Avrupa ülkelerinde yasal ve politik düzlemde toplumsal cinsiyet eşitliğinin dikkate alınmasında bu ülkelerde bulunan kuvvetli kadın hareketlerinin gücünün yadsınmamasını dile getirir. Dahası Koray’a (2011: 17) göre bu ülkelere karşın gelişmekte olan ülkelerde, Türkiye dahil, “iç dinamiklerin güçsüz kaldığı ülkelerde, eşitlik anlayışı ve politikalarının gündeme gelmesinde “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”nin (KKAÖS-CEDAW) ve BM’in ana akımlaştırma politikalarının etkisi inkâr edilemez.”

Türkiye’nin 1985’te imzaladığı Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ni (CEDAW) 1990’ların sonuna doğru, Birleşmiş Milletler üyesi 127 devlet onayladı (Rai, 2003:1-2). CEDAW’ın kapsamı; kadının eğitim, politik karar verme, ekonomik açıdan desteklenme, olumsuz kültürel tavırlara karşı çıkma ve kadının statüsünün güçlendirilmesi konularını ele alan her araştırmanın desteklenmesini benimsemekteydi. Böylece ana akımlaştırma Türkiye’nin de gündemine girmiş oldu. Bu süreç gündem belirlemede, politika kurmada, planlamada ve uygulamada ulusal mekanizmalar gerektirdi (Kardam& Acuner aktaran Rai, 2003: 97). Türkiye 1995 yılında Beijing Deklarasyonu’nu imzalamasıyla ana akımlaştırmanın bel kemiğini oluşturan uygulamaları yerine getireceğini duyurdu. Türkiye’nin yürüttüğü ve yürüteceği uygulamaların değerlendirilmesi ve izlenmesi Birleşmiş Milletlerin alt kuruluşları olan UNICEF, UNDP, UNESCO ve UNIFEM tarafından gerçekleştirildi (Eray, 2008). Türkiye’de 1998’den beri toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilgili önemli yasal reformlar yapılmaktadır. Bu değişiklikler Türkiye’deki kadın hareketinin, uluslararası antlaşmalar ve örgütlerin baskıları sonucunda yapılan değişikliklerdir. Türkiye’nin imzaladığı toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasını sağlayacak uygulamalara ilişkin protokoller gereği, ana akımlaştırma süreci Türkiye’de iki yoldan hayata geçti; kurumsal ve yasalara ilişkin uygulamalar.

Kurumsal uygulamalar, yukarıda da belirtildiği gibi, süreci takip edecek kurumsal mekanizmaların oluşturulmasını içerdi. Başbakanlık bünyesinde kurulan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), söz konusu mekanizmalardan biridir. Aynı şekilde, küresel bir strateji haline gelen ana akımlaştırma çalışmaları, toplumsal cinsiyet ve kalkınmaya yönelik projelere ve araştırmalara mali kaynak desteği verdi ve günümüzde de vermeye devam etmektedir (True, 2003:370). Acuner’e (2002) göre KSGM kuruluşundan itibaren değişen tüm siyasi dengelere rağmen Türkiye’de kadın erkek eşitliği konusunda temellerin oluşturulması ve konunun gündemde kalmasını sağlamak açısından önemli katkılarda bulunmuştur.

Yasalara ilişkin uygulamalar ise, 1998 yılından başlayarak, Türkiye yasalarında kadınların önünü tıkayan ve onları görmezden gelen maddelerin değiştirilmesini kapsadı. Anayasanın 10. Maddesinde 7 Mayıs 2004’de gerçekleştirilen düzenleme

ile “kadın ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür” hükmü eklenmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda aşağıdaki değişikliklerin yapılması planlandı:

- Bu anayasal ilkeye uygun olarak kısa vadede,
- Kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip oldukları ilkesine Anayasa’da yer verilmesi,
- Kadın-erkek eşitliği alanında önemli değişiklikler getiren Türk Medeni Kanunu Tasarısı’nın yasalaşması,
- Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ve Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Teşkilat Yasa Tasarılarının yasalaşması planlanmıştır (2001 tarihli Ulusal Program).

Kadın örgütlerinin ve kadın hareketinin Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğini politikalara entegre etme anlamında yasal reform süreçlerinde önemli etkileri olmuştur. İlknur Üstün (2011: 9) bu durumu şöyle özetlemektedir:

Türkiye’de özellikle son yirmi yılda hızla gelişen sivil toplum örgütleri, hem dünyadaki gelişmelere paralel olarak hem de kendine özgü pratiklerden geçerek önem ve ağırlık kazandı. Kadın hareketi, bu önem ve ağırlık içinde ciddi bir pay sahibi olarak karşımıza çıkıyor. Böylece, toplumsal cinsiyet eşitliği konusu, sivil toplum örgütleri alanında da hem niceliksel hem de niteliksel olarak ciddi bir yer bulabiliyor.

Uluslararası politikaların da dayattığı toplumsal cinsiyet gündemi, Türkiye’deki kadın hareketinin de etkisi ile Türkiye devletini kadın erkek eşitliği konusunda harekete geçmeye teşvik etti. En önemlisi, 1980’den bu yana sesini duyurmaya çalışan kadın hareketini politika üretebileceği bir zemine taşıdı. Bu açıdan, uluslararası politikaları yeni iktidar söylemi ile ilişkili tartışırken, bu uygulamaların kazandırdıklarını görmezden gelinmemelidir. Özellikle yasal düzenlemeler konusunda alınan yol, Türkiye kadınları için önemli bir mesafedir. Tam da bu sayededir ki, kadın haklarından, kadın deneyimlerinden, bastırılmışlıktan ve eşitsizlikten söz edilebilmektedir.

Öte yandan, bu uygulamaların adının dahi “ana akımlaştırma” olması bizi sorgulamaya itmeli. Ana akımdan kasıt bir ön kabule işaretler. Ana akımın tabiatı erillidir. Belli ki asli norm eril olana ait kabul edilenlerdir. Kadınlar ve eşcinseller, ana akım norma uyumlu hale getirilmek istenmektedir. Bu yüzden, Beijing sonrası dönemde Türkiye tarafından da imzalanan ve yürütülmeye başlanan uluslararası toplumsal cinsiyet rejimine dair uygulamaların sorgulanabilmeli. Bu politikalar yukarıda anlatıldığı gibi ekonomik ve söylemsel değişimlerden ayrı incelenemeyeceği gibi, ulusal düzeyde kadın örgütlerinin faaliyet alanlarını da belirlemektedir.

Bu noktada Türkiye özelinde üzerinde durulması gereken iki nokta bulunmaktadır. Birincisi 1980 sonrası pek çok gelişmekte olan ülkede yaşandığı gibi Türkiye de küreselleşen neo-liberal politikaların etkisi ile sosyal devlet anlayışında değişikliğe gitmiştir. Diğer önemli nokta ise 2000 sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) iktidara gelmesi ve akabinde kadın ve toplumsal cinsiyet konusunda değişen bakış açısıdır. Bu anlamda AK Parti’nin ana akımlaştırma politikalarını kendi

toplumsal cinsiyet ve kadın algılarına göre yeniden şekillendirdiğini ve toplumsal cinsiyet eşitliği ve ana akımlaştırma politikalarını araçsal olarak kullanıp kadının ailedeki konumunu öne çıkardığını görüyoruz. AK Parti iktidarının toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarına karşı takındığı tutum incelendiğinde, bir taraftan CEDAW gibi uluslararası anlaşmalar ve neo-liberal politikaların etkisi ile toplumsal cinsiyete dayalı eşitlik politikalarının kabul edildiği, diğer taraftan ise bu politikaların dayanağı olan feminist hareketin reddedildiği; toplumsal cinsiyet eşitliği sürecinin indirgemeci bir bakış açısıyla ele alındığı görülmektedir. Bu uygulamaların bir sonucu olarak AK Parti iktidarı, bu politikaların öngördüğü toplumsal değişiklikleri amaçları arasına almaktan uzak durmaktadır. AK Parti iktidarı, tüm bu politikaları meşrulaştırmak adına ise kendilerine feminist demekten çekinen, ama AK Parti dönemi kadın ideolojilerini destekleyen kadın kuruluşları, siyasal partilerdeki kadınlar, sivil toplum kuruluşlarında yer alanlar, medya ve akademik alanda çalışanlar gibi birçok kesimden kadının desteği ile dönüşümü değil, muhalefetten uzak, var olan algıları koruyan bir politika izlemektedir. Bu çerçevede, Koray’ın (2011) dediği gibi toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma politikalarının “farklı görüntü ve bağlantılar içinde geleneksel anlayışların sürdürülmesine hizmet ettiği veya başka amaçlar için kullanılan araçlara dönüştüğünü söylemek mümkün.” Bu araçsallaştırmanın bir ürünü olarak da toplumsal cinsiyeti adaleti ile kadın hakları ve rolleri konusunda yeni bir tartışma başladığını söylemek yanlış olmaz.

A. Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırma Neyi Ana Akımlaştırıyor?

Fordist üretim tarzı düzenleyici ve baskıcıdır; sadece üretim ilişkilerini düzenlemekle kalmaz, aile yaşamını ve “ekmek getiren erkek” söylemini de içinde barındırır. Sosyal devletle uyumlu olan bu modelde, devlet düzenleyici ve kontrol edici tüm iktidarları elinde bulundurur. Ulus devlet kendi kurallarını belirler, içindeki uyumsuzlukları yok etmeye çalışır. Neo-liberal politikalar ile devletin bu baskıcı özelliği törpülenmiştir. 1980’lerden sonra tüm ülke ekonomilerinde etkisi hissedilen neo-liberal politikaları Steger şu şekilde açıklar (Steger, 2004: 65, aktaran Uçkaç, 2010): Özelleştirmelerin hızlanması, enflasyonu denetim altında tutmak için parasalcı yöntemlerin uygulanmasına olanak sağlayan yapılar sağlanması ve kamu harcamalarının kesilmesi ile devletin küçültülmesi düşünülmüştür. Bu uygulamaları gerçekleştirmek için IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslararası kuruluşlar sağladıkları fonlarla neo-liberal politikaların uygulanmasını dayatmaktadırlar (Özdek, 1999: 26-27).

Uluslararası organlar ve kuruluşlar politikalarda belirleyici hale gelmiş ve ülke bazlı karar alma ve yürütme mekanizmalarının politikalarını uluslararası politikalara uyumlu sürdürmeleri beklenmiştir. Küreselleşen üretim ve tüketim gittikçe özelleşmiş yeni üretim biçimleri oluşmuştur. Bu çerçevede esnek üretim tarzı Post-Fordist uygulamaların odağı haline gelmiş ve çalışma saatleri, çalışanların cinsiyeti, ırkı, dini de bu esnek ideolojinin bir parçası olmuştur. Önceden iş gücünün parçası kabul edilmeyen kadınlar, başka etnik kökenden bireyler de bu ekonomiye eklenmiştir.

Küresel ekonominin oluşması ve devamlılığı, üretim ve tüketim biçimlerinin

esnemesine bağlıydı. Esneklik sadece çalışma biçimlerinin çeşitlenmesini değil, iş gücünün ve yaşam biçimlerinin de esnekleşmesini gerektirdi. Böylece bireylere özgürlük alanı tanıyan yeni tip iktidar, aslında sınırları belirli bu alanlarda özgürleştiğini düşünen birey ve grupları kısıtırmış oldu. Örneğin, günümüz rekabetçi emek piyasasında iş bulabilmek için, sadece üniversite mezunu olmak yeterli değildir. Bireyler çeşitli sertifika programlarını takip edip birden çok yabancı dil öğrenmeye çalışarak kendilerine ve geleceğine yatırım yapmak zorundadırlar çünkü bizlere istediğimiz her şeyi başarabilecek özgürlüğe sahip olduğumuzu düşündüren bu iktidar, aslında düzenin uyumu için gerekenleri bize öğretmiştir.

Neo-liberal yaklaşımın devlet anlayışı, uluslararası piyasaların gerektirdiği düzenlemeleri yerine getirecek şekilde “daha küçük ve daha etkin” ya da “piyasa ile dost” bir devlet anlayışını öngörmektedir (Acı, 2005). Bu bağlamda küresel piyasaların gerektirdiği karar süreçleri ve politikalar neo-liberal yaklaşımın öngördüğü devlet anlayışı ile örtüşmektedir. Buna göre; devlet, sermaye birikiminin devamlılığını sağlayan, piyasa ekonomisinin şartlarının özgürce işlemesi için gereken ekonomik ve toplumsal düzeni hazırlayacak güçte, küçük ama etkin bir yapı gibi davranmalıdır.

Küreselleşme süreci ile iç içe geçen neo-liberal politikaların ve dönüşümlerin marifeti ile ulus devlet, yetkilerinin birçoğunu bir taraftan uluslararası kuruluşlarla, diğer taraftan da sivil toplum kuruluşlarıyla paylaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda son yıllarda uluslararası aktörlerin, kamu sektörünün eksik kaldığı ya da kendilerini geri çektikleri alanlarda, etkin bir biçimde politika üretmediği ancak gerek piyasanın ihtiyaçlarını karşılamak, gerekse sosyal devlet anlayışının terk edilmesi ile oluşan boşluğu doldurmak için yerine getirilmesi zorunlu olan eğitim, sağlık gibi temel sosyal hizmetlerin gerçekleştirilmesinde STK’lar ile birlikte çalıştığı görülmektedir. Devletin geri çekilmesi ile boşta kalan sosyal ekonomik sorunlarla uğraşmak için kamu sektörü ile STK’lar beraber çalışmaya başlamışlardır. Neo-liberal politikalar öncesinde devletin yapmakla sorumlu olduğu kamusal gereksinimler olarak kabul edilen pek çok konuda özellikle Dünya Bankası başta olmak üzere pek çok uluslararası kuruluş tarafından gelişmekte olan ülkelerde dünya ekonomisinin etkili işleyebilmesi için neo-liberal politikalar çerçevesinde yapısal uyum politikaları ana akımlaştırılmaktadır.

Bu çalışma “ana akımlaştırma” ve neo-liberal politikalar arasında belirli bir ilişki olduğunu iddia ediyor. Bu ilişki, toplumsal cinsiyet eşitliğini de içeren reformlar ve projelerde bir artış yaşanmasına ve devletin neo-liberal gündemle ilişkilendirilmesine yardım etmiştir. (Marchand, 2009; Parpart, 2009; ve Chant ve Sweetman, 2012). Bu noktada feminist ve kadın hareketlerinin başarıları ve gücü yadsınamaz. Ancak, toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma eylemlerinin, neo-liberal politikaların gölgesinde, kadınların eşitliği konusunda mı karşısında mı çalıştığı tartışmalıdır. Zalewski’nin de (2010) belirttiği gibi toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma literatürde pek çok kez tartışılmış olmasına rağmen toplumsal cinsiyet, ana akımlaştırmanın eksiklikleri ve kadın hareketi arasındaki ilişki çok az çalışılmıştır. Bu noktada, toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma stratejilerinin başarısız olmasında temelde iki nedenden söz edilebilir. Birincisi neo-liberal

politikaların etkisinde küreselleşen piyasaların kadınlar ve kadın emeği üzerine etkileri. İkincisi bu stratejilerin uygulandığı ülkelerin kültürel yapılarının ve değer yargularının etkisi.

Birinci nedene bakılacak olursa, toplumsal cinsiyet ve kalkınma yaklaşımını temel alan ana akımlaştırma uygulamaları, kadınların kalkınmanın pasif bireyleri olmaları fikrini reddetti ve özel-kamu alan ikiliğini dönüştürmek üzerine kuruldu (Parisi, 2002). Burada belirtmek istediğim konu, Birleşmiş Milletler’in kadınlar ile ilgilenme fikrinin hiç yoktan ortaya çıkmadığıdır. Uluslararası kadın hareketinin gittikçe yükselen sesi uluslararası örgütlerin de bu sese kulak kabartmasını sağlamıştır. Kadınların kalkınma gündemine alınmasına ilişkin başka bir sebep de, Dünya Bankası’nca yoksulluğa ve artan iş gücü ihtiyacının karşılanmasına verilen önemdir (Jaquette&Staudt, aktaran Jaquette, J. S & Summerfield, 2006: 21).

Koray (2011) çalışmasında durumu şöyle özetler: Küreselleşen piyasaların kadının ucuz emeğine ihtiyaç duyması, işsizliğin artışı, esnekleşme ve enformelleşme gibi durumların ilk önce kadınları etkilemesi. Tüm bu çabalama ve tıkanıklık arasında toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının ana akımlaştırılmaya çalışıldığı ülkelerdeki kadın hareketinin eleştirileri ve isteklerini yok sayamayız. Yine de bu politikaların ana akımlaştırılması Koray’ın (2011) dediği gibi “dönemin ruhunu yansıtmaktadır.” Başka bir deyişle neo-liberal piyasalar kadınların iş gücünden yararlanmaktadır. BM, AB ya da Dünya Bankası’nın en çok üzerinde durduğu politikaların kadın istihdamı ile ilgili olması tesadüf değildir. Chant ve Sweetman (2012: 521) çalışmalarında toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırmak için kurulan politikaların “etkililik, verimlilik, etki değerlendirmesi ve akıllı ekonomiler” gibi kavramlarla kurulduğunu ve ana akımlaştırma ile yaratılan bu akıllı ekonomilerin kadınlar ve genç kızları dünyaya uydurmak için kullanıldıklarını iddia ederler. Benzer bir şekilde Lind’e (2009: 10) göre bu kavramlarla kurulan ana akımlaştırma politikalarının ve projelerinin kadınlar, annelik ve son zamanlarda babalık ve aile politikaları üzerindeki vurguları sadece neo-liberal özneleri yeniden üretmiyor, aynı zamanda hetero normatif kimlikleri de derinleştiriyorlar. Bu nedenle uluslararası ve ulusal kadın hareketlerinin gücünü yadsımadan göstermek istediğim ana akımlaştırma ve neo-liberal politikalarının birbirini beslediğidir. Örneğin, Avrupa Birliği ve ana akımlaştırma ile ilgili bir çalışmada, Guerrine (2003: 104) şöyle özetliyor: “eşitlik için gerekli durumları yaratmaktan öte, ana akımlaştırma kadınları sessizleştirmeye hizmet eder ve toplumsal cinsiyeti siyasi gündemden çıkarır.” Bu anlamda toplumsal cinsiyet ana akımlaştırırken, kadınların sorunları görünmez kılınır. Bu nedenle toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma yöntemi ile yapılan projelere toplumsal cinsiyet eşitliğinin eklenip eklenmediğine bakılmış ve kontrol edilmiştir. Ancak bu projelerin kurum ve insanlar üzerindeki etkileri eksik kalmıştır. Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma projeleri ile eşitlik önemli bir konu haline gelmiştir. Ancak bu eşitliğin toplumdaki ya da projenin uygulandığı kurumdaki herkesin, her bireyin sorumluluğu olması gerekirken bu projelerde ana akımlaştırma çabası sonucunda eşitlik “niyet edilmiş mi edilmemiş mi” ile sınırlı kalmış ve sonuç olarak toplumsal cinsiyet eşitliği ne devletin ne projenin uygulandığı kurumdaki insanların sorumluluğunda olmuştur.

Dahası neo-liberal politikalar serbest piyasa yaratmak için iş piyasasını ve sermaye sahiplerinin aktivitelerini kolaylaştırmayı amaçlamışlardır. Örneğin, bir yandan çalışma koşullarının kadın ve erkek için eşit şartlarda olması vurgulanırken, öte yandan esnek piyasa şartlarının “rahat” işlemesi için iş yerinde ayrımcılığı önleyen bazı kurallar esnetilmiş, yine iş yerlerinin kreş açma zorunluluğu gibi kurallar kaldırılmıştır. Bireylerin özgür olduklarını düşünüp, kendilerine tanınan koşullar kanalıyla düzene eklememeleri gibi; devletler de, örgütler de yeni iktidar biçiminden paylarına düşeni alırlar. Neo-liberal iktidar bu kapsamda bireyleri olduğu kadar devletleri ve politikalarını da kuşatmıştır. “Esnek”leştirilmiş çalışma koşulları, çalışma saatleri, ücretler, ulus devlet gibi baskıcı bir iktidarın dönüştüğüne işarettir; daha özgür görünen, fakat kontrol edici ve düzenleyici özelliklerini hiç bırakmayan bir iktidar. Aslında, ana akımlaştırma piyasa faaliyetlerini kolaylaştırmak için meşrulaştırılmış bir araçtır. Örneğin, özel sektörü toplumsal cinsiyet analizi yapması için teşvik eder çünkü bu özel sektörün kadınların piyasasına dalmasını kolaylaştıracaktır. Bu anlamda korunan bir eşitlik yerine kadınlar tüketici olarak müşteri kabul edilirler.

İkinci neden incelenirse, ana akımlaştırmanın pek çok versiyonu küresel ekonomiye yönlendiren neo-liberal politikalarla şekillendirilmiştir. Bu anlamda, neo-liberal politikaların bireyci yaklaşımı ana akımlaştırmada da görülür. Ana akımlaştırma projeleri kadını “farklı” bir birey olarak görür ve ona göre ele alır. Bu da erkeği kadına göre avantajlı konumda gören normları değiştirmekte başarısız kalır. Neo-liberalizm ve küreselleşme önceden hayatın içinde barındırmaktan hoşnut olmadığı bireyleri de tanımanın bir yolu oldu. Kadınlar, eşcinseller, çeşitli etnik ve dini gruplar, farklı renkte insanlar artık görmezden gelinmedi. Hepsine ayrı, zaman zaman kesişen söylemler kurulması için alanlar açıldı. Yakın Ertürk (2014) yaptığı bir konuşmasında toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma kavramının içinin nasıl da o toplumdaki toplumsal cinsiyet normları ile doldurulabileceğine bir örnek sunmuştur:

Raportör olarak ziyaret ettiği Cezayir’de bir polis karakolunda görüştüğüm komiser, politika ve uygulamalarında toplumsal cinsiyet ana akımlaştırma (gender mainstreaming) yaklaşımı kullandıklarını ifade etti. Somut olarak ne yaptıklarını sorduğumda, Ramazan ayında kadın polis memurlarını iftar için hazırlık yapabilmeleri için eve erken gönderdiklerini söyledi. İşte, en iyi niyetle yapılan bir ana akımlaştırma! Bu kavram ortaya atıldığından beri hep ne ana akımlaştırılıyor diye düşünmüşümdür, Cezayir örneğinden de anlaşıldığı gibi toplumsal cinsiyetten ne anlanıyorsa o ana akımlaştırılıyor.

Toplumsal cinsiyetin nasıl anlaşılması ve kullanılması gerektiği herhangi bir politikanın çözmeyi amaçladığı problemin nasıl tanımlandığı ve hangi tip bilgilerin bu gibi tanımlamalara temel oluşturduğu ana akımlaştırma projelerini belirleyen unsurlardır. Squires’in (2005) ve Walby’nin (2005) çalışmalarında aktardıkları gibi toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet perspektifi yaygın kullanımda olmalarına rağmen, farklı pek çok yorumları bulunmaktadır. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini giderme çabaları, projelerin ve uygulamaların ana akımlaştırma amaçları arasında yok olabilir (Verloo, 2005). Çelik ve Atabey’in (2013: 514) araştırmalarında

da belirttiği gibi bir yandan var olan bürokratik yapıları, devlet kurumlarını ve yasaları toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde değiştirmeyi amaçlarken; bir yandan da aynı yapılar ve yasaların yardımı ile uygulanması gereken adımların, kamu kurumları ve devlet yapılarında yer alan insanların var olan toplumsal cinsiyet eşitliği algısı ile şekillendirilerek, ana akımlaştırmanın dönüştürücü potansiyeli engellenebilir. Başka bir deyişle, toplumsal cinsiyet değerleri ve normları gibi toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma kavramı ve stratejileri de toplumsal olarak kurgulanmış kavramlar ve planlardır. Kavramın kendisi küresel olarak yayılmış ve yaygınlaştırılmış olsa da temelde toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma stratejilerinin altını dolduran yerel ve kültürel uygulamalardır (Verloo, 2005). Benzer bir şekilde Behning ve Pascual (2001) yaptıkları bir çalışma sonucunda toplumsal cinsiyet ana akımlaştırmanın, farklı ülkelerde, genellikle var olan toplumsal cinsiyet rejimleri ile şekillendirildiğini iddia ederler. Türkiye’den örnek vermek gerekirse, kadınlar için planlanan “esnek çalışma” programı kadınlar için eşitlik sağlar gibi görülmesine rağmen kadınların iş piyasasından uzaklaştırılmasına ve kadının asli görevi çocuk bakmaktır fikrine dayanan toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesine hizmet etmektedir. Bu yorumu açıklar şekilde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “Kadın ile erkeği eşit konuma getiremezsiniz. Çünkü fitratları farklıdır” açıklaması yukarıdaki tartışmalara örnek verilebilir. Bu yorumlara ek olarak Walby (2005) toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırmanın var olan politikaları ve politik kültürü değiştirmeden, var olan politikaların daha iyi gösterilmesi için kullanılan bir araç olduğunu iddia eder. Başka bir ifade ile toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma stratejileri, var olan politikaların toplumsal cinsiyet eşitliği ile bağının kurulması var olan politikaların kadın ve erkekler için daha iyi bir şekilde yapılacağı iddiası ile çalışır. Bu durumun toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından negatif etkisi ise toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırmanın politika yapım aracı olarak benimsenmesi toplumsal cinsiyet eşitliği meselesinin tüm bu tartışmalar arasında depolitize edilmesidir (Squires, 2005: 26).

Neo-liberal iktidar, toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma yoluyla, kadınlar ve diğer toplumsal cinsiyetleri konuşulur hale getirmiştir. Hakkında konuşuldukça normalleşen feminizm ve toplumsal cinsiyet söyleminin ana akımlaştırılması (yani eril olana yaklaştırılması), eril sözcük dağarcığıyla yeniden konuşulmaktadır. Bu durum, feminizme yeni bir alan tanıırken, sınırlarını da belirlemektedir. Bu tartışmaya örnek oluşturabilecek konulardan biri de günümüzde Türkiye’de tartışılmaya başlanan toplumsal cinsiyet adaleti kavramıdır.

2. TOPLUMSAL CİNSİYETİ ANA AKIMLAŞTIRMA ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET ADALETİ KAVRAMINI DEĞERLENDİRME

Yukarıdaki tartışmaların ışığında Türkiye’de son dönem ana akımlaştırma politikalarının var olan toplumsal cinsiyet algılarını yeniden ürettiği iddia edilebilir. 1980’lerden beri güçlü bir şekilde sesini çıkaran ve etkili çalışan kadın hareketinin muhalefetine rağmen son dönem yaşanan değişiklikler neo-liberal muhafazakarlığın ana akımlaştırılmasının bir ürünüdür. Handan Çağlayan’a (2015) göre;

Bu yeni strateji ise kadın örgütlerinin ve feminist söylemin hegemonyasına karşı, benzer gündemlere sahip çıkan “sivil” kadın örgütlerinin kurulması ve akademik entelektüel alanda da kadın hareketinin kullandığı kavramların yerine ikame etmek üzere yeni kavramların türetilip tedavüle sokulması.

Türkiye’de son dönemde bu anlamda tartışılan kavramlardan biri de toplumsal cinsiyet adaleti (*gender justice*) kavramıdır. Temelde toplumsal cinsiyet eşitliği ile beraber kullanılan bir kavram olmasına rağmen, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğine karşı geliştirilen bir kavram olmuştur. Goetz’e göre (2007) toplumsal cinsiyet adaleti kavramı toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının kadınların maruz kaldığı toplumsal cinsiyet adaletsizliklerini yeterince tanımlamadığını iddia eden akademisyenlerin ve aktivistlerin başvurduğu bir kavramdır. Yılmaz (2015: 108) toplumsal cinsiyet adaleti kavramını şöyle açıklar: “Toplumsal cinsiyet adaleti”, modernite tarafından belirlenen eşitliğin kadınlar arasındaki bir takım farklılıklarla ilgilenmemesi sebebiyle, tüm dünyada kadının hareketinin belli kesimlerine daha çok hitap eden bir kavramdır.”

Toplumsal cinsiyet adaleti kadınların yasal haklarını geliştirmek ve kadınların sosyal ve ekonomik politikadaki ihtiyaç ve ilgilerini artırmak için düzenlenen projelerde kullanılan bir kavram olmaya başlamıştır. Çoğunlukla toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın hakları ve kadınların güçlendirilmesi kavramları ile dönüşümlü kullanılır. Türkiye’de toplumsal cinsiyet adaleti kavramı toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı ile temel de kadınlar için aynı şeyleri istese de toplumsal cinsiyet eşitliği kavramını eleştirmek için kullanılan bir kavramdır. Bu anlamda, üç noktada bu kavramın neden toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının karşısı olamayacağı açıklanacaktır. İlk olarak toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının farklılıkları göz ardı ettiği iddia edilir. İkincisi, toplumsal cinsiyet kavramı kadınların ve erkeklerin farklı doğalarını görmezden geldiği vurgusu yapılır. Üçüncüsü, toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının kadınları erkeksileştirdiği savunulur.

A. Toplumsal Cinsiyet Adaleti mi Toplumsal Cinsiyet Eşitliği mi?

İlk olarak, toplumsal cinsiyet adaleti anlayışına göre, eşitlik kavramının evrensel bir kavram olarak sunulması, kadınları homojenleştirmekte ve kadınların farklılıklarını görünmez kılmaktadır. Bu nedenle kültürel ve yerel bazda yeni bir tanımlamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Yılmaz (2015) bu anlayışı şöyle dile getirmektedir: “Bilakis, toplumsal denge, huzur ve sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için ayrıştırıcı politikaların yerine her toplumun kültürel dinamiklerini gözeten bütünleyici, kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan, aynı öze sahip iki eşdeğer varlık olarak görülmesi gerekmektedir.” Bu anlamda Yılmaz (2015) toplumsal cinsiyet adaleti kavramının eşitlik kavramı gibi kadın ve erkek arasında bir hiyerarşi yaratmadığını; kadını ve erkeği farklı görev ve sorumlulukları olan eşdeğer varlıklar olarak gördüğünü savunur.

Kadın ve erkek arasındaki eşitlik söyleminin indirgemecilik ya da özcülük yapmadan tarihsel süreçlere bakarak ele almak mümkündür. Toplumsal cinsiyet kavramının kullanılması ve tarihsel süreçlere bu kavram ışığında bakılması soyut bir eşitlik söylemi yaratamaz. Aksine eşitsizliği üreten farklılıkların tartışmaya

dâhil edilmesini sağlar. Başka bir deyişle, kadınların farklılıklarına olan vurgu eşitlik kavramı ile de anlatılabilir çünkü eşitlik kavramı eşitliğin hayata geçirilmesine engel olan farklı deneyimlere de vurgu yapar. Dahası bu deneyimlere karşı politikaların geliştirmesini amaçlar. Öte yandan, Savran’ın (2013) dediği gibi

Eşitlik/farklılık ikiliği feminizm için yapısal bir gerilim oluşturur. (...)Feminizmin tarihinde bu ikiliğin bir ikileme hâline getirilmesine ve ikiliğin kutuplarından birisinin mutlaklaştırılmasına yaygın olarak rastlanır. Farklılık kutbunun mutlaklaştırıldığı durumlarda, kadınların ezilmişlik konumlarından kaynaklanan kimi pratikler, davranış biçimleri vb bir kimlik olarak ileri sürülür ve kadın olmak yüceltilir.

Toplumsal cinsiyet adaleti kavramını toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının karşısına koymak eşitsizliğe neden olan farklı kadın ve erkek deneyimlerini, toplumsal ve kültürel olarak kurgulanmış normları, değerleri ve bunlar üzerine kurulmuş farklı sorumluluk ve görev anlayışını görünmez kılar. Eşitliği sadece yasalar önünde değil gündelik hayatın tüm alanlarında sağlayacak politikalar için eşitlik ve farklılık kavramları birbirine tamamen zıt kavramlar olmak zorunda değil. İki kavram kadın hareketi için birbiri ile ilintili kullanılabilir. Örneğin, toplumsal cinsiyete dayalı ücretlendirmenin yarattığı farklılık ve eşitsizliğin giderilmesi çalışmalarında olduğu gibi. Kadın ve erkeğe, sırf kadın ve sırf erkek olduğu için yüklenen farklı toplumsal rollerin ve görevlerin neden olduğu farklı ücretlendirmenin yarattığı eşitsizliği, kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan özdeş varlıklar olduğunu iddia eden toplumsal cinsiyet adaleti kavramı ile eksik anlatmış oluruz. Çünkü bu kavram en başından bu ayrımı meşrulaştıran bir zemin üzerine oturmuştur. Yaratılan yapısal farklılıkları kadının doğasına daha uygun işler ya da yarı zamanlı mesai önerisi ile çözümlenmek, farklı kadınlık deneyimleri yok sayabilir. Örneğin, bir kadın maden mühendisi olarak hem sahada çalışabilir hem de çocuğunu aynı anda büyütme isteyebilir. Yine aynı şekilde başka bir kadın anne olmuşken, gece geç saatlere kadar çalışabilme olasılığı da olan bir işte çalışmaya devam etmek isteyebilir ya da bu tip bir işte terfi etmeyi bekliyor olabilir. Ancak, kadın ve erkeğin farklı doğaları olduğu iddiası üzerine kurulan toplumsal cinsiyet rejimleri- son dönem Türkiye’deki sosyal politikalar gibi (Kılıç, 2008)-farklı kadınlık deneyimlerini de içine alan politikalar üretmez. Toplumsal cinsiyet adaleti kavramının, konuyu eşitlik düzleminden çıkartıp farklılık düzlemine bu şekilde taşımasının olası sonuçlarından biri de bahsettiğimiz örnekler olacaktır. Çünkü KADEM’in de tanımladığı toplumsal cinsiyet adaleti kavramına göre eşitlik fikri, toplumdaki kadın ve erkeğe biçilen rollerde adaletin tesis edilmesine imkân vermiyor, hatta farklılıklarına göre davranmamak eşitsizliği derinleştiren bir şeydir diye tanımlanıyor. KADEM de adalet fikrini, kadınların “*fitratına ve doğal özelliklerine dayalı rolleri*” üstlenmesine dayandırıyor. KADEM Başkanı Sare Aydın (2015) bu durumu şöyle ifade ediyor:

Yaratılış gereği fitraten farklı olan kadın ve erkeğin farklılıklarını gören, farklılıklardan doğan mağduriyetlerin giderileceği hakkaniyet ve adalet perspektifli yaklaşımların ve politikaların tesis edilmesi gerek” ve “Eşitliği tartışmaya açmak... (kadının) bir yandan geleneksel değerlerden bir yandan da bizzat moderniteden kaynaklanan mağduriyetini giderecek bir yaklaşıma dikkat çekmek anlamına

geliyor. Bu yaklaşım kadın doğası ile ters düşmeden toplumsal hayatta sağlıklı bir şekilde var olmasını sağlayan adalet anlayışıdır.

İkincisi, toplumsal cinsiyet adaleti kavramını savunan Yılmaz ve KADEM bu kavramı tanımlarken “toplumsal rollerin adil dağıtımı”ndan ve “yaratılıştan gelen özelliklere ters düşmemekten” bahsederler. Bu noktada, şu soru sorulmalıdır: Kadın hareketinin en başından itiraz ettiği toplumsal rolleri verili kabul edip, onlara uygun adaletli düzenleme yapmak nasıl mümkün olabilir? Türkiye’de son dönemde tartışılmaya başlanan ve kimi sivil toplum örgütlerince de desteklenen toplumsal cinsiyet adaleti “kadının doğasına ters düşmeyen” adalet anlayışı ile kadınların toplum içerisinde var olan konumlarını ve rollerini koruyarak “adaletli” olmaya vurgu yapar. Ancak Aslan’a (2015) göre toplumsal cinsiyet adaleti kavramını söylemsel olarak savunanlar kadını ve erkeği cinsiyet farklılığına indiriyorlar ve bu indirgemenin özgürleştirici bir yanı olmadığı aşikâr. Bu sayede kadının hem aile hem piyasada var olan ikincil konumu korunarak neo-liberal sistemin istediği ucuz iş gücü sağlandığı gibi sosyal devletin yapmakla sorumlu olduğu görevleri aileye, aile içinde kadına aktarılır. Çünkü kadının yaratılıştan gelen özellikleri içerisinde anne ve eş olarak aile, ev ve çocukların bakımından sorumlu olmak da vardır. Başka bir deyişle, erkekten farklı rolleri ve görevleri bulunmaktadır. Bu şekli ile toplumsal cinsiyet adaleti kavramı toplum, aile ve piyasadaki toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü desteklemektedir.¹⁹⁷

Özlem Aslan (2015) ve Ayşe Kadioğlu’nun (2004) belirttiği gibi “kadınların erkekler ile hem eşit hem de erkeklerden farklı olmaları, feminist literatürde, Carol Pateman’in ifadesi ile “Wollstonecraft’in ikilemi” olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, kadınlar bir yandan onları dışlayarak oluşturulmuş yapılarda erkeklerle eşit koşullarda olmayı savunurken, bir yandan da bazı konularda erkeklerden farklı deneyimleri olduğunun kabul edilmesini istiyorlar. Başka bir deyişle, kadının erkeklerden fiziksel, biyolojik ve teolojik farklılıklarının onların ezilmesinde meşru nedenler olarak sayılmasına itiraz edilebilir. Aynı zamanda çocuklu, ev işlerinden sorumlu bir kadının istihdamda, özel ve kamusal alan eşit sayıda eşit seviyede yer alabilmesi için çalışmak mümkün. Aslan’ın (2015) da belirttiği gibi eşitlik söyleminden tamamen vazgeçmek tehlikeli bir durum yaratır. Sadece eşitlik ya da sadece farklılık üzerinden kadın hakları savunuculuğu yapılamayacağı çok açık. Bu ikilemi birbirinin zıttı gibi görmek yerine aralarında bir bağ, ilinti kurarak tartışmak mümkün. Zira eşitliği savunanların kadınları evrenselciliğe, farklılığı savunanların ise sadece anne ve eş rollerine hapsedmesi mümkün. Kadın erkek arasındaki eşitsizliğe ve cinsiyetçi işbölümüne işaret eden farklılığı göz ardı etmeden politika üretilmeli.

Üçüncü ve son olarak, toplumsal cinsiyet adaleti anlayışının savunucuları, toplumsal eşitlik anlayışını savunanları, kadını erkekle eş kılma çabası içinde olmaları noktasında da eleştirmekte ve bunun önüne eşitliği önceleyen adalet

197 Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve kadınların istihdamına olan etkisi konusunda bakınız: Ecevit, Y. İşgücüne Katılım ve İstihdam, Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset Raporunun Güncellemesi, (s.113-213). İstanbul: TÜSİAD Yayınları. No: TÜSİAD-T/2008-07/468, 2008.

kavramı ile geçilebileceğini öne sürmektedir. Toplumsal cinsiyet adaleti anlayışına göre kadın ve erkek arasındaki farklar kadını erkek özelliklerine eş kılarak kadınları erkeksileştiren bir yapı sunmaktadır. (Yılmaz, 2015). Eşitliğe bu çerçeveden bakmak, eşitliği “aynılık” kavramı ile bir tutmak demektir. Oysa Türkiye’deki kadın hakları hareketi yasalarca ana akımlaştırılan eril vatandaş ve insan algısına karşı eşitlik vurgusu yapmaktadır. Eril vatandaş ve insan algısının yaygın olması nedeni ile kadının cinsiyeti onun toplumsal statüsünü ve konumunu hala erkeğinkinden daha fazla belirler ve şekillendirir. Kadınlar erkeklerle eş değil, eş değer olduğunu savunmak var olan toplumsal cinsiyet rollerini kabul etmek demektir. Örneğin, KADEM’in “İslam STK’ları Birliği” tarafından organize edilen II. Uluslararası Aile Konferansında düzenlediği, “Aile ve Kadın Erkek Arasında Adalet Çalıştayı”nın sonuç raporunda da belirtildiği gibi

Klasik eşitlikçi feminist yaklaşımların yerine, İslam’ın kadın ve erkeğe insan cihetinden bakan, işlevsel bir yaklaşımla kadın ve erkeğe görev taksimi yaparak yapabilecekleri işler bakımından fark gözetmeyen, kadın ve erkeği birbirini dengeleyen ve tamamlayan bir bütün olarak ele alan yaklaşımının öncelenmesi gerekmektedir. KADEM tarafından öne sürülen “cinsiyet adaleti” kavramı, içeriğini ilahi kelamın kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan ve dengeleyen iki parça olarak görmesinden almaktadır.

Bu anlamda toplumsal cinsiyet adaleti kavramının nasıl bir adalet sağlayacağı daha net anlatılmalıdır. İstenilen eşitlik kadının erkeğin yapabildiği her şeyi yapabileceğini kanıtlamak yerine, erkek ve kadının biyolojik ve fiziksel farklılıklarının kadınları toplumda, ekonomide ve özel alanda ikincil konuma sokmasının meşrulaştırılmamasıdır. Tanımlanan toplumsal cinsiyet adaleti ile “kadınların yaradılışları” ve “doğal özellikleri” üzerinden erkek egemenliği yeniden inşa edilir (Aslan, 2015; Güralp, 2015, Çağlayan, 2015; Belge, 2010). Kadınların emekleri, bedenleri ve kimlikleri aile içinde ve cinsiyetleri üzerinden tanımlanır. Üstelik toplumsal cinsiyet adaleti kavramının bu şekilde tanımlanması yukarıdaki tartışmada karşı durulan söylemi yeniden üretir. Başka bir deyişle, grup olarak kadınların farklılığında ısrar edilirken, tüm kadınlar aynı şemsiye altında toplanır.

Kadınların erkeklerle eşitliğini reddeden ve kadınlıklar ile erkeklerin farklı rollerini mutlak kabul eden toplumsal cinsiyet adaleti söyleminin neo-liberal sistem içerisinde bir “adalet” anlayışı ürettiği açıktır. Bu söylemin pek çok örneğini neo-liberal politikaları yapan politikacıların açıklamalarında da görmek mümkün. Başbakan Davutoğlu tarafından tanıtılan “Aile ve Dinamik Nüfusun Korunması Programı”nda kadının “ait olduğu aile içinde annelik rolünü” yerine getirebilmesi için çalışma rejiminin esnekleştirilmesi gerektiği savunulur. Programın kadını piyasadan çıkarılabilme olasılığı ve güvencesiz işe mahkûm edilebileceği gerçeği dururken, bu programın “adalet” şemsiyesi altında verildiği görülür. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın başka bir açıklaması da Türkiye’de ana akımlaştırılan düşüncenin ne olduğunu ortaya koyar niteliktedir: “Hiç hamile bir kadın bir erkekle aynı şartlara tabi tutulur mu?”. Bu anlamda, şu iddia edilebilir: Toplumsal cinsiyet adaleti kavramı ile ortaya sunulan bu adalet söylemi eşitsizlikten beslenen

toplumsal cinsiyet algılarını yaygınlaştırır. Dahası “eşit işe eşit ücret” ya da “bakım hizmetlerinin toplumsallaştırılması” gibi taleplerinin karşısına dikilir.

Sonuç olarak, bir önceki bölümde de tartışıldığı gibi toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma stratejilerinin neyi ana akımlaştırdığı ve bunun neyi nasıl şekillendirdiği önemlidir. Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırmanın bazı ülkelerde var olan toplumsal cinsiyet anlayışını ana akımlaştırdığı görülmüştür. Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği tartışmasına karşı ortaya sunulan toplumsal cinsiyet adaleti kavramı ve etrafında şekillendirilmeye çalışan kadın hakları söylemi tam da bu ana akımlaştırmanın bir örneği olarak görülebilir. Bu açıdan, neo-liberal yönetim teknolojileri olarak ana akımlaştırma, emek piyasasının esnekleşmesi sürecine paralel olarak, sesini çokça duyurmaya başlamış olan feminizm *uyumsuzluğunu* politikanın kurumsallaşmış diliyle düzenlemekte ve böylece feminist politika idari yönetime uygun hale getirilmektedir (Prügl, 2011:71).

Sonuç ve Değerlendirmeler

Bu çalışmaya başlarken çalışmanın ana düşüncesi, neo-liberal politikaların liberal ekonomik politikten farklı olarak baskıcı yanları törpülenmiş, öznelere sınırları belirli yaşam alanları tanırken, uygun bulmadığı unsurları normalleştiriyor olduğuydu. Kadın hareketi neo-liberal politikaların başlangıcında alevlenmiş ve küresel bir söyleme dönüşme yolunda mesafe kat etmişti. Kadın hareketinin talepleri kendinden ataerkil olan kapitalist sistemin yeni ve küresel kuralları için uyumsuzdu. Böylesi bir uyumsuzluğun, artan işgücü taleplerini de karşılayacak ve aynı zamanda eril düzenin kurallarını çok da sarsmayacak bir yapıya dönüştürülmesi şarttı. Bu çerçeveden bakıldığında 1970’ler itibariyle başlayan toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma çalışmaları, hem neo-liberal ekonomik talepleri karşılayan hem de kadınlara belirli sınırlarda haklar tanıyan yapısı ile yeni tip bir iktidar yaratmaktadır. Devlet tekelden çıkan üretim araçları serbest piyasa ekonomisine uygun olarak daha esnek bir yapıya kavuştu. Ancak Türkiye’nin keskin ataerkil yapısı kadının kamusal alanda görünürlüğünü sınırlıyordu. Yeni küresel ekonominin artan işgücü ihtiyacına karşılık kadınların da işgücüne katılımı, kadın örgütlerinin üzerinde çok durduğu toplumsal cinsiyet eşitliği konusunu da içine alacak şekilde ana akımlaştırma çalışmalarıyla ilişkilendirilerek var olan radikal talepleri sistemle uyumlu hale getirmiştir.

Ataerkil sistem tüm toplumsal cinsiyetleri içermesine rağmen, erkekler tarafından kurulmuştur ve kadınların bu sistem içerisinde var olabilmesi için erkekler tarafından belirlenen kurallara ayak uymaları gerekir. Başlarken Elif Şafak’tan da alıntılandığı gibi ataerkil söylem cinsiyetleri belirli kategorilere ve rollere uyarılma eğilimindedir. Bu kapsamda, ataerkil sistem hiyerarşik bir yapılanmadır ve sistemin devam edebilmesi için içerisindeki tüm öğelere de ihtiyaç duyar. Kadınlar, bu sistem içinde kendi konumlarını güçlendirmek için bazı imkânları kullanabilir ancak, bunu sistem içinde kalarak gerçekleştirebilirler. Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma söylemini bu kategorik mantıktan ayrı düşünmek naiflik olur. Önceden de belirtildiği gibi, ana akımlaştırma feminizmin temel sorunsalını oluşturan bu ikili mantığı sorgulamaz. Aksine, adından da

anlaşıldığı gibi, egemen olan eril söyleme feminizmin taleplerini ve ekonominin gereksinimlerini katabilmenin yollarından biridir. Bu çalışma açısından önemi ise; neo-liberal politikaların bir uzantısı olarak yürütülen toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma çalışmalarının, Türkiye’deki kadın örgütleri faaliyetlerini egemen söyleme uygun hale getirmeye çalıştığına altını çiziyor olmasıdır. Bu açıdan, kadın hareketinin değil, usuller arası politikaların bir eleştirisini sunuyorum.

Tekrarlanırsa, 1980’lerden sonra uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalar ile ulus devletin, pek çok yetkisini hem ulusal hem de uluslararası kuruluşlara bırakması ile IMF, Dünya Bankası, WTO, NATO, BM gibi uluslararası kuruluşlar devlet politikaları ve sivil toplum kuruluşlarının projeleri üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak, Dünya Bankası başta olmak üzere pek çok uluslararası kuruluş geliştirmekte olan ülkelerde dünya ekonomisinin etkili işleyebilmesi için neo-liberal politikalar çerçevesinde yapısal uyum politikaları uygulanmaya başlandı. Neo-liberal politikaların piyasaların etkili işleyebilmesi için gerek duyduğu piyasa özelliklerinin sağlanabilmesi için devletin pek çok kamusal hizmetleri STK’lara aktarıldı. Ayrıca, küresel ekonominin ihtiyacı olan işgücü için önceden işgücünün ana akımını oluşturmeyen kesimlerine de piyasada yer almasına çalışıldı.

Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma çalışmalarını sadece ekonomik nedenler ile değerlendirmek eksik bir bakış açısı olur. Ana akımlaştırma, sesini gittikçe daha çok duyuran feminist hareketin de bir sonucudur. Özellikle Türkiye’de, devletin uluslararası sözleşmeleri imzalamak yoluyla taahhüt ettiği bir takım uygulamalar, kadın örgütleri ile uluslararası kuruluşların ortak çalışmaları ile hız kazanmıştır. Bu çerçevede, özellikle yasal düzlemde pek çok aşama kaydedilmiştir. Bu kapsamda, toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırmaya yönelik tüm yasal iyileştirmelerin, eşitliğe yönelik araştırma projeleri ve hazırlanan raporların yukarıda bahsedilen neo-liberal ideolojinin feminizmi yönetmeye çalışması olarak da okunabilmektedir.

Feminizmin içinden neo-liberal iktidara uyumlu yeni kavramlar ve sivil toplum örgütleri gündeme gelmeye başlamıştır. Bunun bir örneği olarak yukarıda tartışmaya çalışıldığı gibi toplumsal cinsiyet adaleti kavramı verilebilir. Bu kavram ile neo-liberal muhafazakar iktidarın karşısında duran Türkiye’deki kadın hakları hareketi susturulmaya çalışılmış ve var olan eşitsizlikler/farklılıklar adalet kavramı ile yok sayılmıştır. Eşitliğin karşısına konulan ve kutuplaştırılan adalet kavramının eşit değil ama eş değer kadın ve erkeğe olan vurgusu var olan toplumsal cinsiyet rollerini doğallaştırıp, normalleştirerek kadın ve erkek arasında bir hiyerarşi olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu kadar kesin ve keskin kadın ve erkek rollerini belirleyen adalet kavramı anlayışının toplumsal cinsiyet ilişkileri içerisinde nasıl adalet sağlayacağı ise net değil. Ayrıca ortaya konulan bu toplumsal cinsiyet adalet kavramı farklı kadınlık ve erkeklik deneyimlerini içermemektedir. Örneğin, çocuk doğurmak istemeyen bir kadının yaşadığı eşitsizlik ve adaletsizlikler için nasıl bir çözüm sunuyor? Kadın ve erkek bireyler dışındaki LGBTİ bireyler için nasıl bir adalet anlayışı sunuluyor? Bu anlamda önceki bölümde de tanımlandığı şekilde kurgulanan toplumsal cinsiyet adaleti var olan eşitsizlikleri pekiştirmektedir.

Kaynakça

- 2001 tarihli AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Proqramı, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=195&l=1>, (Erişim Tarihi: 01.07.2015).
- ACI, Yüksel. Küreselleşme Olgusu ve STK'lar. *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*. Cilt 5, sayı 1, 2005.
- ACUNER, Selma. 90'lı yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları. 90'larda Türkiye'de Feminizm, (der. Aksu, Bora ve Asena, Günal), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 125-159, 2002.
- ASLAN, Özlem. Equality and Difference: Are They Mutually Exclusive? *Turkish Policy Quarterly*, 2015.
- AYDIN, Sare. Eşitlik Üstü Adalet. KADEM. <http://kadem.org.tr/star-gazetesi-acik-goruste-yayinlanan-esitlik-ustu-adalet-baslikli-yazi/>, (Erişim Tarihi: 01.07.2015).
- BARKTY, S. *Femininity and Domination: Studies in the Phenomenology of Oppression*. Routledge, 1990.
- BEHNING, Ute - PASCUAL, Amparo Serrano (eds). *Gender Mainstreaming in the European Employment Strategy*. (Brussels: European Trade Union Institute), 2001.
- BELGE, Burçin. Kadınlar Başbakan'a Anlatıyor: "Kadın Erkek Eşitliği Nedir, Ne Değildir?". *Bianet*. <http://www.bianet.org/bianet/kadin/126007-kadinlar-basbakan-a-anlatiyor-kadin-erkek-esitligi-nedir-ne-degildir>, (Erişim Tarihi: 01.07.2015).
- BERKTAY, Fatmagül. *Kadın Hareketlerinin Kurumlaşması "Türkiye'de Kadın Hareketi Tarihsel Bir Deneyim"*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.
- CHANT, S. - SWEETMAN C. Fixing women or fixing the world? 'Smart economics', efficiency approaches, and gender equality in development. *Gender & Development*, 20(3): 517-529, 2012.
- ÇAĞLAYAN, Handan. Eşitlik Adalet Hegemonya. *Bianet*. 2015. <http://www.bianet.org/bianet/kadin/163444-esitlik-adalet-hegemonya>, (Erişim Tarihi: 01.06.2015).
- ÇELİK, Özge ve ATABEY, Selin Ertürk. Toplumsal Cinsiyetin Ana Akımlaştırılması ve Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt/Vol.: 13 - Sayı/No: 4 (151-166), 2013.
- DEMREN, Çağdaş. Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/erkeklik_ataerklik.pdf, 2001.
- ECEVİT, Y. İşgücüne Katılım ve İstihdam. Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset Raporunun Güncellemesi. (s.113-213). İstanbul: TÜSİAD Yayınları, 2008.
- ERTÜRK, Yakın. Kadınlara Karşı Şiddet Özel Raportörü Prof. Dr. Yakın Ertürk ile İstanbul Sözleşmesi'ni Konuştuk. Uçan Süpürge. 2014. <http://www.ucansupurge.org/TR,2352/eski-bm-kadinlara-karsi-siddet-ozel-raportoru-prof-dr-y-.html>, (Erişim Tarihi: 01.06.2015).
- GOETZ, Anne Marie. *Gender Justice, Citizenship and Entitlements Core Concepts, Central Debates and New Directions for Research*. Maitrayee Mukhopadhyay ve Navsharan Singh (ed.). içinde *Gender Justice, Citizenship and Development*. International Develop-

- ment Research Centre, 2007.
- GUERRINA, R. Gender, Mainstreaming and the EU Charter of Fundamental Rights. Policy, Organisation and Society 22 (1): 97-115, 2003.
- GÜRALP, Ayşe. Gender Equality vs. Gender Justice. Turkish Policy Quarterly, 2015.
- JAQUETTE, J. S.- SUMMERFIELD, G. (ed.) Women and gender equity in development theory and practice : institutions, resources, and mobilization, Durham, N. C.:Duke University Press, 2006.
- KADIOĞLU, Ayşe. Hem eşit hem farklı. Radikal. http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=3148, (Erişim Tarihi: 01.07.2015).
- KARDAM, Nühket - ERTÜRK, Yakın. Towards Expanded Accountability? Women’s Organization and State in Turkey. International Journal of Organization Theory and Behavior. Vol. 2 Nos 1&2, 1999.
- KORAY, M. Avrupa Birliği ve Türkiye’de “Cinsiyet” Eşitliği Politikaları: Sol-Feminist Bir Eleştiri. Çalışma ve Toplum, 2011/2.
- LIND, A. Querying globalization: sexual subjectivities, development, and the governance of intimacy. Gender and Global Restructuring: Sightings, Sites and Resistances, Marchand M, Sisson Runyan A (eds). Routledge, London; 48–65, 2009.
- MARCHAND, M. The future of gender and development after 9/11: insights from postcolonial feminism and transnationalism. Third World Quarterly, 30(5): 921–935, 2009.
- ÖZDEK, Y. Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar. Amme İdaresi Dergisi, C.32, S.3, Eylül, 1999.
- PARPART, J. Fine words, failed policies: gender mainstreaming in an insecure and unequal world. In Development in an Insecure and Gendered World, Lecki J (ed). Ashgate, London; 51–68, 2009.
- PRUGL, E. Diversity Management and Gender Mainstreaming as Technologies of Government. Politics & Gender, 7, s. 71-89, 2011.
- RAI, S. M. (eds.). Mainstreaming Gender, Democratising the State?. Manchester University Press: Oxford, 2003.
- SAVRAN, Gülnur Acar. Feminizm. Sosyalist Feminist Kollektif. <http://sosyalistfeministkollektif.org/feminizm/feminizme-giris/617-feminizm.html>, (Erişim Tarihi: 01.06.2015).
- SQUIRES, J. Is Mainstreaming Transformative? Thorizing Mainstreaming in the Context of Diversity and Deliberation Social Politics, 12(3), 366-388, 2005.
- ŞAFAK, Elif. Araf. Metis Yayınları, 2004.
- TRUE, J. Mainstreaming Gender in Global Public Policy. International Feminist Journal of Politics, 5(3), 368-396, 2003.
- UÇKAÇ, A.Türkiye’de Neo-Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo Ekonomik Yansımaları. Maliye Dergisi. Sayı 158, 2010.
- ÜSTÜN, İ. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Hesaba Katıyor muyuz?. STGM, Ankara, 2011.
- VERLOO, M. Displacement and Empowerment: Reflections on the Concept and Practice of the Council of Europe Approach to Gender Mainstreaming and Gender Equality. Social Politics, 12 (3), 344-365, 2005.
- WALBY, S. Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice. Social Politics, 12 (3), 321-343, 2005.

YILMAZ, Sare Aydın. "A New Momentum: Gender Justice in the Women's Movement," *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 13, No. 4, Winter 2015.

ZALEWSKI, M. 'I don't even know what gender is', a discussion of the connections between gender, gender mainstreaming and feminist theory. *Review of International Studies Association*, 36: 3-27, 2010.